

УДК 316.472

Н. В. Бобро

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ПРАВООХОРОНЦІВ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Розмежовано три відмінні рівні інтерпретації соціального капіталу, проаналізовано соціальний капітал правоохоронних органів та їх працівників на мезо- та мікрорівнях. Соціальний капітал інтерпретується як властивість соціальних відносин, що виникла в певній соціальній групі (або суспільстві в цілому), яка дає можливість свідомо збільшувати різні види ресурсів окремим членам цієї групи та групі в цілому для досягнення певної мети.

Зміна ролі та місця правоохоронців у суспільстві спричинили переорієнтацію кадрової політики, що проводиться керівництвом правоохоронних органів. Сьогодні основними засадами, на яких будується робота з персоналом, стає професіоналізм, гуманізм, індивідуальний підхід до кожного працівника. Ефективне функціонування правоохоронних органів у таких умовах може бути забезпечене завдяки створенню та активному використанню в процесі службової діяльності норм та цінностей взаємодопомоги, підтримки, довіри та поваги правоохоронців один до одного, тобто потенціалу соціального капіталу.

У межах соціології проблемам дослідження соціального капіталу в різні періоди приділяли увагу представники різних наукових напрямків: П. Бурдье, Дж. Коулман, Г. Лоурі, Р. Патнам, Ф. Фукуяма, Дж. Ханіфан і Дж. Якобс.

З українських дослідників соціальний капітал вивчають А. Бова, О. Демків, А. Колодій, М. Лесечко, В. Степаненко, А. Чемерис. Заслужують на увагу праці російських дослідників Т. Ворожейкіної, І. Дискаїна, Н. Лебедевої, В. Радаєва, В. Римського, Л. Стрельникової, О. Татарка, Н. Тихонової, П. Шихирева та ін. Однак слід відзначити, що сьогодні, незважаючи на ряд вагомих напрацювань з даної проблематики, залишаються відкритими питання, за яких умов і які види соціального капіталу здатні принести користь або завдати шкоди, хто може володіти ним, чи правомірно виділяти соціальний капітал, накопичений різними соціальними групами.

Мета роботи – застосувати концепцію соціального капіталу до аналізу соціального капіталу правоохоронних органів та їх працівників на мезо- та мікрорівнях.

Сьогодні більшість дослідників (С. Боргатті, К. Джонс, М. Еверет, Н. Лін) розрізняють два рівні аналізу досліджуваного феномену – мікро- та макрорівень. Мікрорівень виходить із визначення

© Бобро Н. В., 2012

соціального капіталу як якісної характеристики індивідуального соціального актора, а макрорівень – як характеристики групи (або суспільства в цілому). Мікрорівневе розуміння соціального капіталу передбачає також, що індивід може робити інвестиції у власний соціальний капітал. Це трактування соціального капіталу розвивали такі автори, як П. Бурдьє, Б. Веллман, Н. Лін, Г. Лоурі, П. Маджіо [1–3].

Макрорівневий аналіз спирається на наукові традиції, закладені А. Смітом та А. де Токвілем, які хоча і не вживали термін «соціальний капітал», але впритул підійшли до його розуміння. Вагомий внесок у дослідження соціального капіталу макрорівня зробили такі автори, як М. Пелдем, Ф. Фукуяма, Дж. Ханіфан, М. Шифф, Дж. Якобс [4; 5].

Слід зазначити, що виділення двох рівнів аналізу досить умовне. Наприклад, ідеї Р. Патнама та Дж. Коулмана можна віднести до обох підходів, оскільки вони досліджували позитивний вплив соціального капіталу як на окремих індивідів, так і на групу в цілому.

Дж. Тернер говорить про три рівні прояву соціального капіталу. На його думку, соціальний капітал – це ті сили, які підвищують потенціал економічного розвитку суспільства шляхом створення й підтримки соціальних зв'язків і моделей соціальних організацій [6]. Ці сили діють на макро-, мезо- і мікрорівнях. Відповідно соціальний капітал формується як: а) об'єднання індивідів для вирішення фундаментальних питань, пов'язаних із виробництвом, відтворенням, регулюванням і координацією основних потреб (макроінституціональний рівень); б) корпоративні елементи людського капіталу й категоріальні елементи, які генерують соціальні розбіжності, що позначаються на ставленні до них у суспільстві (мезорівень); в) безпосередні особисті стосунки в рамках корпоративних і соціальних осередків (мікрорівень).

Розглянемо ще одну класифікацію концепції соціального капіталу за критерієм екзо/ендогенних чинників, що впливають на зміни соціального капіталу. О. Демків пропонує розрізнити два «чисті» типи теорій соціального капіталу: 1) теорії, які аналізують вплив екзогенних чинників; 2) теорії, що вивчають вплив ендогенних чинників. На мікрорівні носієм соціального капіталу є індивідуальний актор, щодо якого розглядаються екзогенні детермінанти соціального капіталу; на макрорівні – колективний актор, тобто суспільство в цілому (щодо нього розглядаються ендогенні чинники) [7]. О. Демків вважає, що у контексті протиставлення екзо- і ендогенних чинників, а також з огляду на немінучу плюралістичність типів групового соціального капіталу є підстави говорити також і про мезорівневий зріз соціального капіталу. Носієм соціального капіталу на мезорівні виступають спільноти індивідуальних акторів, які, втім, знаходяться в межах більших систем, а отже, їх соціальний капітал визначається як ендогенними, так і екзогенними чинниками [7].

Виділяючи індивідуальний (мікрорівень аналізу) і груповий (мезо- та макрорівні) соціальні капітали, О. Демків зазначає, що їх відмінність полягає передусім у тому, що індивідуальний капітал є значно меншою мірою контекстуально зумовленим: незалежно від цінностей, норм та довіри, характерних для певної спільноти, актор може мати високий показник індивідуального соціального капіталу, натомість необхідною умовою великого обсягу соціального капіталу макрорівня є специфічні цінності, норми та довіра. Автор пропонує називати соціальний капітал індивідуального рівня «мережним капіталом» [8, с. 110]. Подібність цих видів капіталу міститься у соціальних зв'язках [8].

Ми вважаємо найбільш повною саме трирівневу структуру аналізу соціального капіталу, а мезорівень – найбільш доцільним для дослідження впливу соціального капіталу на соціальні процеси, що мають місце в системі правоохоронних органів. Тобто коли мова йде про соціальний капітал окремих правоохоронців, аналіз необхідно проводити на мікрорівні; коли мова йде про соціальний капітал правоохоронних зв'язків, – на мезорівні.

Визначивши три рівні аналізу, необхідно визначити робочу дефініцію поняття соціального капіталу, яка відповідатиме меті нашого дослідження. Тому наступним кроком нашого дослідження буде аналіз його структурних компонентів. Здійснивши систематизацію існуючих концепцій соціального капіталу (П. Бурдье, Дж. Коулмена, Ф. Фукуями, П. Шихирева, В. Радаєва, Н. Тихонової, І. Мачерінскене, Р. Мінкуте-Генріксон та Ж. Сіманавічене), відлимо наступні основні риси цього поняття.

По-перше, соціальний капітал нерозривно пов'язаний із мережами соціальних відносин [7]. Він не може існувати поза цими мережами, тобто наявність соціального капіталу в окремої людини можлива тільки завдяки її приналежності до певних соціальних груп. У свою чергу, соціальний капітал окремої групи або суспільства зникне, як тільки група перестане існувати. Причому коли людина вийде з групи, вона втратить доступ до соціального капіталу цієї групи, хоча соціальним капіталом взагалі вона володіти буде, оскільки залишиться членом інших груп.

По-друге, соціальний капітал має всі характеристики будь-якої форми капіталу і насамперед можливість до накопичення, приросту ресурсів, якими володіє суб'єкт соціального капіталу. Такими ресурсами можуть бути гроші, фізичні якості, знання, досвід, доступ до інших мереж соціальних зв'язків [9]. Про наявність соціального капіталу буде свідчити зростання в людини інших форм капіталу. Тому соціальний капітал слід відрізнити від ресурсу соціальних мереж, або «соціального ресурсу», який люди використовують, як правило, тільки для підтримки свого статусу.

По-третє, поняття соціального капіталу стосується властивості соціальних відносин, що виникають у мережах соціальної взаємодії. Саме по собі членство в групі є тільки необхідною, але не

достатньою умовою соціального капіталу [10]. Тільки специфіка норм та цінностей визначає його рівень.

По-четверте, соціальний капітал передбачає свідоме використання індивідом, соціальною групою або суспільством у цілому соціальних мереж для досягнення певних цілей.

Отже, під соціальним капіталом у даній роботі ми будемо розуміти властивість соціальних відносин, що виникла в певній соціальній групі (або суспільстві в цілому), яка дає можливість свідомо збільшувати різні види ресурсів як окремим членам цієї групи, так і групі в цілому для досягнення поставленої мети.

Наступною ланкою нашого аналізу є розгляд безпосередньо соціального капіталу правоохоронних органів та правоохоронців. Почнемо з соціального капіталу правоохоронців як суб'єктів діяльності, тобто проаналізуємо мікрорівень. Кожна людина з народженням отримує соціальні статуси, які визначаються її належністю до певних соціальних груп. З часом коло цих груп розширюється, особистість отримує нові статуси, включається в дедалі більше коло соціальних мереж. Поступово накопичуються і ресурси, які вона має. Це може бути розвиток фізичних та психічних якостей, зростання обсягу знань та навичок, набуття досвіду в певній сфері, збільшення матеріального достатку, ознайомлення та пристосування до більш широкого кола норм та культурних зразків тощо.

Коли правоохоронець стає членом професійної спільноти, трудового колективу, то він входить туди з певним багажем знань і отримує відповідний статус у цій групі. Який це буде статус, залежить як від самого правоохоронця, його належності до інших соціальних груп, так і від цінностей групи. З часом внутрішньогруповий статус може підвищуватись або знижуватись, правоохоронець користуватиметься більшою або меншою повагою, і від цього залежатиме можливість накопичувати ресурси завдяки різним соціальним зв'язкам. Однак, такий капітал не можна назвати соціальним у повному розумінні цього слова. З нашої точки зору, для цього феномена доцільніше використовувати поняття статусного капіталу. Зв'язки, на яких ґрунтується статусний капітал, можуть бути формальними і неформальними.

Треба зазначити, що індивідуальний соціальний капітал пов'язаний зі специфікою норм групи, а не з особливостями особистості, яка включена у відповідні соціальні зв'язки. За цими нормами кожен член групи (на відміну від тих, хто не є членом) може отримати додаткові ресурси. Наприклад, належність до певної родини в західних та східних країнах по-різному позначається на індивіді. Якщо у східних країнах існують норми взаємодопомоги та поваги, то в західних на протекцію родичів (особливо далеких) марно сподіватись. Те ж саме можна сказати і про будь-які групи, включаючи професійні. Таким чином, індивідуальний соціальний капітал відрізняється від групового соціального капіталу тільки суб'єктом, який отримує користь, тобто накопичує ресурси.

Слід зазначити, що індивідуальний соціальний капітал, отриманий завдяки членству у групі, може мати різні наслідки для самої групи. Наприклад, приносячи в службовий колектив власні соціальні зв'язки з представниками інших правоохоронних органів, слідчий прокуратури розширює межі групового соціального капіталу, тим самим підвищуючи ефективність діяльності колективу. З іншого боку, правоохоронець може використовувати соціальну мережу своєї групи в такий спосіб, що це завдасть їй шкоди. Якщо такі випадки будуть поодинокі, то порушники норм будуть вилучені з групової мережі, якщо ні, то можна говорити, що всередині прокуратури з'явилась «спільнота-паразит», яка користується її соціальним капіталом для своєї користі і може завдати шкоди.

Індивідуальний соціальний капітал правоохоронців складається з трьох основних форм зв'язків: «зв'язків-уз», «зв'язків-мостів» і «зв'язків-ланок» [11]. Так, «зв'язки-узи» характеризують родинні та позаслужбові дружні стосунки працівників; «зв'язки-мости» стосуються відносин з колегами по службі; «зв'язки-ланки» описують взаємодію між членами великих соціальних груп. Відповідно, під час проходження служби працівники правоохоронних органів будуть включатися відразу в три соціальні мережі: дружні стосунки (з колегами), формальні зв'язки у колективі конкретної організації, відносини в межах окремого правоохоронного органу та в правоохоронних органах у цілому. Соціальні відносини у виділених мережах являють собою соціальний капітал мезорівня, або груповий соціальний капітал.

Груповий соціальний капітал має місце в тому випадку, коли соціальні відносини сприяють підвищенню не стільки статусу окремого індивіда, скільки групи в цілому, реалізації нею своїх інтересів. Це досягається тільки тоді, коли окремі члени групи будуть ідентифікувати себе з цією групою, поділяти її цілі та цінності, а норми взаємодії між ними сприятимуть виконанню відповідних ролей. Наприклад, про груповий соціальний капітал правоохоронних органів можна говорити в тому випадку, якщо норми та цінності, на яких будується взаємодія в межах цього соціального інституту, сприятимуть його ефективній роботі, виконанню завдань, поставлених суспільством та державою. Для накопичення групового соціального капіталу мають значення соціальні зв'язки групи з іншими групами, тобто якість соціального капіталу визначається якістю соціальних зв'язків. Міжгрупова взаємодія здійснюється через відносини індивідів, що є носіями певних ролей. Стосовно правоохоронних органів це взаємодія правоохоронців з представниками інших державних, недержавних організацій та громадянами.

Слід зазначити, що високий рівень соціального капіталу певної групи, взаємопідтримка її членів, високий рівень довіри між ними не завжди мають позитивний вплив на суспільство в цілому. Прикладами негативної для суспільства в цілому кооперації між людьми можуть слугувати злочинні угруповання, екстремістські й

терористичні організації. Несприятливо позначається на суспільстві поширення корупції, неписана практика вирішення питань на тлі недовіри до органів державної влади. Правоохоронні структури є державними органами, тому культурні зразки, на які зобов'язані орієнтуватись їх працівники, повинні відповідати загальносуспільним нормам та цінностям і відповідно сприяти накопиченню суспільного соціального капіталу.

Підбиваючи підсумки, слід передусім зазначити таке. По-перше, під час аналізу соціального капіталу правоохоронні органи можна розглядати і як державну структуру, створену поряд з іншими державними інституціями, і як спільноту індивідів, що мають певні капітали (матеріальний, культурний, людський, статусний тощо). У першому випадку правоохоронні інститути будуть розцінюватися як самостійний суб'єкт у процесі формування соціального капіталу, у другому – як системний суб'єкт, утворений з окремих особистостей. Залежно від обраної точки зору відрізнятиметься мета й методологічні підходи дослідження соціального капіталу правоохоронних органів.

По-друге, класична методологічна точка зору формулює вимогу, щоб дослідник обрав один рівень аналізу як первинний центр уваги дослідження. Однак сама природа соціального капіталу обумовлює те, що соціальний капітал просвічується на всіх згаданих рівнях. Так, під час формування соціального капіталу зв'язок працівників різних служб та підрозділів (міжособистісний та міжгруповий) усередині кожного правоохоронного органу є активним та постійно відновлюваним, тобто мезо- та мікрорівень соціального капіталу практично неподільні. Крім того, враховуючи, що на соціальний капітал будь-якої організації впливає капітал не тільки її членів, але й інших організацій, а соціальні взаємодії всередині правоохоронної системи досить активні і соціально значущі, повний аналіз соціального капіталу правоохоронців має охоплювати всі рівні аналізу: мікро-, мезо- і макрорівні.

Список літератури: 1. Бурдые П. Кодификация / П. Бурдые ; [пер. с фр. Н. А. Шматко] // Начало. – М. : Sociologies, 1994. – С. 56–78. 2. Lin N. Conceptualizing social support / N. Lin // Social support, life events, and depression / ed. by N. Lin, A. Dean, W. Ensel. – Orlando, 1986. – P. 17–30. 3. Marsden P. V. Interpersonal ties, social capital, and employer staffing practices / P. V. Marsden // Social Capital: Theory and Research. – N.Y. : The Free Press, 1995. – P. 105–125. 4. Paldam M. Social capital: one or many? Definition and measurement / M. Paldam // Journal of economic surveys. – 2000. – Vol. 14. – Is. 5. – P. 629–654. 5. Фукуяма Ф. Социальный капитал / Ф. Фукуяма ; [пер. с англ.] // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / под ред. Л. Харрисона, С. Хантингтона. – М. : Моск. шк. полит. исслед., 2002. – С. 129–130. 6. Стрельникова Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 33–41. 7. Демків О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 99–111. 8. Демків О. Концепція групового соціального

капіталу та її адаптація до вітчизняних умов / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 104–117. 9. Радаев В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Общественные науки и современность. – 2003. – № 2. – С. 6–16. 10. Мачеринскене И. Социальный капитал организации: методология исследования / Мачеринскене И., Минкуте-Генриксон Р., Симанавичене Ж. // Социологические исследования. – 2006. – № 3. – С. 29–38. 11. Грановеттер М. Экономическое действие и социальная структура: проблема ускоренности / М. Грановеттер // Экономическая социология. – 2002. – Т. 3. – № 3. – С. 44–58.

Надійшла до редколегії 02.10.2012

Разграничены три разных уровня интерпретации социального капитала, проанализирован социальный капитал правоохранительных органов и их работников на микро- и мезоуровнях. Социальный капитал интерпретирован как особенность социальных отношений, возникших в определенной социальной группе (или обществе в целом), которые дают возможность сознательно увеличивать различные виды ресурсов как отдельным членам данной группы, так и группе в целом для достижения определенной цели.

Three different levels of interpretation of social capital are differentiated, the social capital of law enforcement authorities and their employees on meso- and micro levels is analysed. A social capital is interpreted as a feature of social relations that emerged in a particular social group (or society on the whole), which enable deliberately to increase the different types of resources to both the individual members of this group and group on the whole to achievement the certain goal.

УДК 316.654

І. В. Довгаль

СТАТУСНО-РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЯМИХ ЕКСПЕРТІВ У РАМКАХ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Здійснено теоретичний аналіз статусно-рольових особливостей діяльності прямих експертів у рамках соціального діалогу. Запропоновано шляхи оптимізації діяльності прямих експертів у рамках соціального діалогу.

Актуальність теми дослідження зумовлена соціальними перетвореннями в сучасній Україні, переходом до ринкових відносин. Соціальний діалог є важливим процесом погодження соціальних позицій і вимагає гадузевих спеціалістів.

Проблематику заявленої теми займалися вчені Лоуренс Питер Дж., С. Дружилов, Лайм і Сайн Спенсери та інші. Вони досліджували діалог крізь призму теорії відносин між роботодавцями та найманими працівниками. На нашу думку, в роботах зазначених учених не вистачає відведення окремої ролі прямих і вузькопрофільних експертів у рамках соціального діалогу.

Метою статті є з'ясування особливостей залучення прямих експертів до соціального діалогу.

© Довгаль І. В., 2012